

מולכו ב"מולכו" – מבט נוסף

"אבל האם החיים אינם יעוד...
ששט לעבור אותם, לא להיכשל,
לא ליפול ולמות באמצע, להחזיק
מעמד"

(“מולכו”, 221)

א. מבוא

דרך ארוכה עשה הסופר א"ב יהושע בהתייחסו לספרדים ביצירתו. אביו של יהושע, הסופר יעקב יהושע, היה דור חמישי לילידי ירושלים, עיר הולדתו של יהושע, ואמו עלתה ממרוקו ב-1930. מ"התבוללות" מודעת בתוך האשכנזים "לא רק בתוקף הנסיבות, אלא גם מרצון", הגובע, בין השאר, מהיחס אל הספרדים "כאל עדה נחותה" (ראה ראיון עם יצחק בצלאל בספרו "הכל כתוב בספר", הקיבוץ המאוחד, 1969, ע' 154), עבר יהושע להרגשת פיוס והתפייסות עם הספרדים (ראה ראיון ב"הארץ" 15.5.87 וב"מעריב" 30.1.87) בזמן כתיבת הרומן "מולכו" (הקיבוץ המאוחד, 1978). קדמו ל"מולכו" הרומנים "המאהב" (שוקן, 1977) ו"גירושים מאוחרים" (הקיבוץ המאוחד, 1982) בהם מצאנו ספרדים. ב"המאהב" תיאר יהושע את ודוצ'ה ארמוז, ילידת 1881, שנת "סופות בנגב" שהולידו את ביל"ו ואת המושבות הראשונות בארץ-ישראל. היא איבדה את הכרתה במלחמת יום-הכיפורים, כמותה כיישוב הזוטיק, אך כאשר אין היא סובלת מחוסר הכרה, היא מגלה צלילות, מעשיות ופקחות. נכדה גבריאל ארדיטי ("עוז") אינו לא מלאך ולא גברא רבא. הוא יורד תלוש, תמהוני, נמלט מאחריות ומתייחס בהסתייגות למכונת המוריס (סמל המדינה), לסבתא ולחיים בארץ. אחרי "המאהב" בא הרומן "גירושים מאוחרים", ובו מצאנו את עורך הדין קדמי בעל היחס המתנשא והעויין כלפי יהודי המזרח בכלל ומזכירתו לבנה בפרט (ע' 45, 48, 49, 52, 64, 65, 66). דעותיו מלמדות עליו, כשהמחבר משתמש בו כדמות רדודה המשקפת דעות קדומות וגסות. לא פלא הוא, שעורך דין מזרחי משגשג, ועורך דין קדמי אינו משיג את שגשוג המיוחל. ענייני עדות נזכרים בהקשרים נוספים ברומן (ע' 175, 183, 191, 195, 196, 198, 265, 268). יוזכר

כאן קלדרון הספרדי שגילה את ההומוסקסואליות שלו דרך צבי, המנצל את הכסף ואת המידע של קלדרון ושניהם מקיימים יחסים הרסניים. קלדרון חרד שמא לא יבחינו בהבדל בין ספרדים ליוצאי המזרח שזה מקרוב באו. אסא מגיע לסיפוק עם הזונה "נטאלי" (מזרחית?) ולא עם אשתו. מוסא הענק (מזרחי?) הופך לפטאלי כשהוא פועל בסוף היצירה בלי יחזקאל (האשכנזי?). נישואיו של יהודה קמינקא לנעמי, שמוצאה ממשפחת אברבנאל הספרדית הידוע, הולידו ילדים פרובלמטיים, כשהקללה עוברת גם אל דור הנכדים (גדי הולהלב ושמון), ובמסתיימים בהמשך אשפוזה של האשה בבית משוגעים וברצח הבעל בידי מוסא. נסיון ההתכה וההתחברות בין המזרח למערב היה איפוא נסיון נפל פטאלי.

במסגרת זאת רצוני להבליט את תכונותיו של מולכו, גיבור הרומן "מולכו", לעמוד על הדרך שבה תפסה הביקורת את מולכו, ולהציע דמות משתמעת עגולה ושלמה יותר, שתוביל לתפיסה של מסר שונה ברומן, תבליט את הערכים הנחשבים יותר והנחשבים פחות בעיני המחבר ברומן, ותציג את הבעיות הישראליות ופתרונן המשתמעות ברומן.

כידוע, מתאר הרומן את השנה הראשונה בחיי מולכו – ספרדי דור חמישי מירושלים (ע' 68) לאחר שהתאלמן בגיל 51 (ע' 41, 59) מאשתו הייקית, האשה היחידה שידע (ע' 145), שסבלה ממחלת סרטן במשך שבע שנים (ע' 23, 198) והשאירה במותה שלושה צאצאים (גימנזיסט, חיילת וסטודנט). שנה זו, לאחר שלושים שנות נישואים (ע' 139) מאירה גם את עברו של מולכו, ובה נוסע מולכו מחיפה (בה הוא חי על הר הכרמל חיים של זעיר בורגנות ישראלית שאיוונם התערער בזמן המחלה והמוות של אשתו), לירושלים החרדית, לברלין החצויה בחומה, לפאריז המושלגת ולמושב זרועה העלול להתפגר מרוב חובותיו. ברקע הרומן – המחצית הראשונה של שנות השמונים והנסיגה ממלחמת לבנון (ע' 144).

ב. מולכו בעיני המבקרים

כללית עמדה הביקורת על הצדדים הפחות מחמיאים באופיו של מולכו, וייתכן שהחטיאה צדדים דומיננטיים בו, ועקב כך – גם במסר של הרומן.

לדעת עדי צמח ("מעריב", 14.10.87) תיאר יהושע ברומן "דמות מפלצתית ודוחה" ועולה מהרומן "מעמד שאוכל אדם". הדו בוש ("הארץ", 16.2.87) מצאה שמולכו אינו סימפטי, הוא קמצן, קטנוני, לא חכם ולא משכיל, אינו בררן בנשים ונשלט על ידי אמו וחמותו. מבקר אחר ("הארץ", 20.2.88) תיאר את מולכו כאדם ממוצע, זעיר בורגני, אימפוטנט למחצה, שבוי בתרבות מאובנת, חומרני, חסר עניין בשאלות על מוות, חיים, אהבה ואומנות. לדברי הכותב "יהושע צייר דיוקן ישראלי אופייני, מראה שמן הסתם ביקש שנביט בה, וניבהל מעצמנו, בגלל אפרוריותו, בגלל מחיקתו".

מיכל נאמן ("תל אביב", "ידיעות אחרונות", 3.4.87) תיארה את מולכו כפסיבי, צייד (האשה – איילה, היועצת המשפטית – סנאי, נינה – ארנבת) הנמשך אל המוות. ובביקורת אחרת ("ידיעות אחרונות", 13.3.87 – פנינה בסכס) תואר מולכו כמאופיין על ידי "סדר כפייתי, קמצנות, איסוף קבלות תאוותני, טובות הנאה קטנוניות... הונאות קטנות", הוא מאביאק

הנמשך לחולים. רעיה הרביק ("קול ירושלים", 20.2.87) רואה את דמות מולכו כגורמת לחוסר העניין ברומן, כי זוהי דמות שטחית וצפויה של "אימפוטנט בכל מהותו". ואף מירי פז ("דבר", 20.3.87) רואה במולכו איש המת מוות איטי ופאסיבי, בלי חלומות, החי חיי שגרה של טרדות קטנוניות ואפורות, ואם הוא מייצג את הישראלי – "הרי זו הארה עגומה", כי למרות שהוא במיטב שנותיו – הוא "מדולדל, מותש ואפור... מתגלה באין אונותו... מעוכב ומהוסס... למולכו אין בעצם יחס של ממש למשהו או למישהו, הוא 'ראש קטן', איש אפור, קטנוני וקמצן".

תפיסה דומה נתפס מולכו על ידי דן לאור ("הארץ" 27.2.87). אורציון ברתנא ("דבר", 6.3.87) רואה במולכו אדם מוגבל ואפור, ודרך דמותו "מוכרעת הכף לטובת האשכנזים בארץ וכנגד הספרדים", כי סביבתו הספרדית חלשה, הספרדים איטיים ונשארו באורחות חיים הקודמות. מולכו מאופיין כפאסיבי, חסר אונים, סובל מאימפוטנציה, עקה, הרסני, חסר אידיאלים, ולמרות יושרו והעובדה שהוא סימפאטי, הוא עלוב. מנוחה גלבוש ("מעריב", 27.2.87) רואה במולכו אדם בעל סבלנות, אך פאסיבי ובלי ברק אינטלקטואלי, המכיר בעליונותם האינטלקטואלית של האשכנזים עליו.

יצוין, שאף כי המבקרים הג'ל הצביעו בצדק על תכונות שליליות של מולכו, המשתמעות מהרומן, לא הבלישו תכונות אחרות. תיאור מאוזן של אופיו של מולכו נמצא בכמה ביקורות. כך מצאה יהודית אוריין ("ידיעות אחרונות", 6.2.87) שהוא מחושבן, חסר אונים, נרתע, פאסיבי – ועם זאת בעל טוב, איש טוב, עדין, רחוק מאנוכיות. גילה רמרו ראוך ("הדואר", 23.9.87) מוצאת שמולכו הוא סימפאטי, טוב מזג, נעים, ישיר, פתוח, אנושי, רומנטי, שש לרצות; ועם זאת גם פאסיבי, מתחסד, יחסו לאשתו הוא בגדר הונאה עצמית, כי הוא נעשה שליטה החולני לאחר מחלתו. הוא בוגר, אך נערי, בינוני, איטי, לא חריף, טרוד בחשבון הקטן תמיד. יוסף אורן ("מאזניים", ס"א, 1987, ע' 59–62) הבליש נקודות מעניינות ברובן בכלל ובדמויותיו בפרט. הוא רואה במולכו ספרדי שסורס על ידי אשתו האשכנזיה האינטלקטואלית שנשא "מתוך טעות, וכשהבין שהאינטלקטואליות יכולה להיות עקרה, מנצה עצמיותו ובמקום לשמש "כסבל הנאנק תחת משאם האידיאלי של אחרים", הוא מופיע "כבעל חזון משלו – כנביאם של החיים הממשיים" (ע' 61).

לדעתי, נטלה הביקורת חלק מדמותו של מולכו. כדי לדאות את דמותו במכלולה, כדאי להתבונן בדמויות משנה ברומן, המאירות את עצמן ואת מולכו, מציעות דרך אחרת שידבק בה אדם, וכשלונן מוביל אל המסר.

ג. על כמה דמויות משנה ברומן

1. אשתו של מולכו

אשתו תועת-הדרך של מולכו היתה מזרה (ע' 22) והדריכה מורות (ע' 25). היא דיברה הרבה ועשתה מעט, היתה "הדברנית הגדולה ומובילת השיחה" בבית (ע' 53; ע' 231), אך לא השיגה הרבה בכך. היא ביקרה, בתחום האישי הקרוב לה, את עצמה (ע' 126) את בעלה – אף

השבה לעזבו פעם (ע' 134), ביקרה אותו גם על תמימותו הספרדית (ע' 166), את הדתיים (ע' 199) ואפילו את עוזרות הבית (ע' 32). בתחום הציבורי היא ביקרה את המתרחש בפוליטיקה וניבאה שחורות (ע' 35, 39, 144, 165–166). עקרונותיה הם שעשו אותה למרה, ביקורתית, עצבנית, אכזרית בשיפוטה (ע' 102). האם ביקורתיותה נובעת גם מפחד להידחות, מחוסר ביטחון, מהצורך באישורם של אחרים? אם כן, לא ייפלא שמלתה האחרונה לפני "התבוסה הסופית" שלה, מותה, היתה: "נכון?" (ע' 15). גם הדחף לויכוח וגם לאישור טמונים במלה זו. מולכו המהימן מתאר את אשתו בעיניו כאינטלקטואלית, ישרה, ביקורתית מאד, "קשה היה להשביע את רצונה", היא לא יכלה ולא רצתה "להגשים את עצמה, כלומר להיות מאושרת" (ע' 125–126). לא ייפלא איפוא שמולכו תוהה האם לאחר מותה "היא משוטטת ומבקרת את סדרי השמים. האם הצדק נראה לה מספיק" (ע' 139) – ההומור וההסתייגות מדרכה ברורים. סופה של אשת מולכו הוא מוות מסרטן. הסרטן נראה לי כמצב סמלי של כרסום הגוף והרוח מבפנים מבלי יכולת להשתלט עליו, וזהו סוף הנבירה והביקורתיות שלה. האינטלקטואליזם והביקורתיות זקוקים לכלי הגופני שיכילם, ויש אשר הם מכריעים אותו. ההודי ממושב זרועה שהיה אדיש למחלתו (ע' 149) הבריא לגמרי (ע' 241), לא במעט הודות לצד הנינוח, המתרצה ומרצה שבו.

2. חמותו של מולכו

זוהי אשה מנומסת, משרה אמון, עצמאית (ע' 18), תרבותית, משכילה, קוראת ספרים והולכת לקונצרטים (ע' 19), ישרה (ע' 38), שאם כי לא העריכה את מולכו, היא, כנראה, חיבתו (ע' 54). אך זוהי אישה שלא התממשה רגשית. חוויתה כאשת איש נפגמה בהתאבד בעלה, חווית אמהותה נפגמה במות בתה, אשת מולכו. בעלה התאבד חמישים שנה לפני מות בתה (ע' 332), היא היתה אישה ואם צעירה, אך לא נישאה (ע' 269). מולכו "אהב להשתמש בכליה" כי הם "היו לו נעימים למגע", והיא הכינה לו את החומרים והכלים כשנזקקה לתיקון בביתה, אך לעתים היה צריך "לחזור אליה שנית עם מקדחה או מברג" (ע' 269) – הסמליות האירוטית המציגה את הצורך שלה בגבר שקופה, מכל מקום היא לא השכילה ליצור יחסים שיגאלו אותה מברידותה כאשה ואם. כליה אוחסנו בקופסה נאה מעץ ישן (ע' 269) וחיכו לידו של גבר; גם נינה אחסנה את כליה בארגז חינוני, עשוי מעץ ישן ומשובח (ע' 272) שסופו שהוא נשאר על תכולתו במרתף ברלינאי (ע' 336–337). חמותו של מולכו השאירה בשליטתה את הקופסה ונעלה בה את הכלים שנועדו לשימוש הגבר והיא הצטרכה להם; נינה החזיקה בארגז חפצים נשיים, ובעיקר שמלות, אך נאלצה לוותר עליו בשובה לרוסיה. הראשונה החזיקה את כלי הגבר בקופסה, והשנייה וויתרה על אביוזרי האישה.

3. אבי אשתו של מולכו

חמיו של מולכו, רופא ילדים, התאבד בברלין (ע' 38, 68) – התברר שהרופא היה חולה וגרם לתחלואיה הנפשיים של בתו (כמוהו כרופא השיכור ב"אל הרופא" לעגנון, מרפא החולים

הזקוק לרופא בעצמו). בהתאבדותו הוא השתמט מאחריות וגרם לסבל עולם לבתו, ש"אמונה בעולם נשבר עד דק" (ע' 332). התאבדות האב רופא הילדים התגלגלה במחלת בתו, היא שורש נבירתה וביקורתה וכרסומה מבפנים, ולאחר שחלתה בגללו, הוא לא היה לידה לרפא אותה. ההשכלה והמעמד של האב ובתו לא עמדו להם במלחמת הקיום. "נפש בריאה בגוף בריא", ולהיפך, והעניין מתקיים גם באב גם בבתו.

4. היועצת המשפטית

יועצת זו אובדת עצות. כמו בדמויות הקודמות, גם בה חזק הצד האינטלקטואלי מהצד הרגשי הספונטאני. מוחה המשפטי המעולה (ע' 31) שכלה החריף והמהיר (ע' 68), מבט הכלב החכם שלה או הסנאי הפיקה (ע' 60) לא הביאו לה חיי אושר ואיוון רגשי. היא בחרה בבעל שלא היתה לו קאריירה אינטלקטואלית – היה סוכן (ע' 60) שצנח במטבח כשרחץ כלים. אין היא מכחישה שיתכן ש"המיתה" את בעלה על פי דרכה (ע' 127). גם מולכו, בו היא מעוניינת, אינו חריף כמוה, היא גבוהה ממנו בשלוש דרגות (ע' 47, 68), הוא חושש משכלה החריף והביקורתי (ע' 88). לא ייפלא שהוא שש לשלוט בעניינים אחרי מעידתה בברלין, ישב על מיטתה, "מאמין שבכך ימחוק את יתרונותיה התרבותיים-השכליים" (ע' 111). בכל חריפותה, חסרה היא את האינסטינקטים הנשיים שימשכו את מולכו למיטתה בברלין, ואין די בתאוותה לפוליטיקה (ע' 91) לשם כך (אך ראה: "היועצת המשפטית כותבת למולכו", מאת נסים קלדרון, מאזנים, ס"א, 1987, ע' 10-13). הישגיותה עמעמה את נשיותה. כך טענה שהיא יכולה להוביל את מולכו לחזמת ברלין (ע' 89) וכשיודעי דבר מצביעים לכיוון הנגדי, היא... מתווכחת איתם תחילה. יודעת דבר זו מבקשת גם להיראות כמבינת עניין באופירה בברלין, ו"מסבירה" למולכו: "זה סמלי, אמרה, מאוד סמלי". היא רק אינה יכולה להסביר למולכו "סמלי למה", כי "לא נראה שהבינה הרבה" (ע' 93). היומרה אוכלת בה עד מבוכה. בעזרת "קדחת אינטלקטואלית" היא לא תצליח עם מולכו, לא משום שהוא חש נחות בפניה, אלא מפני שבחכמתו אין הוא מכבד קדחת זאת (ע' 127). עיניה "הבורקות בשמחה על רעיון מחודד ועקום" (ע' 127) הן מקור בדידותה הנשית, אלו העיניים שברקו "בברק הקר והחזק של אינטלקטואלים שרוצים לומר משהו מחודד, מדהים מאוד" (126). גם דמות זאת, כקודמותיה, נשאת לא ממומשת. הצד האינטלקטואלי חודד בה במידה שגבר על האינסטינקטים הנשיים שלה והדביר את חכמת הנשים שלה, שהיא מעל לחידודים, הברקות והדהמות, שיש בהם סיפוק מידי לפעמים אך לא משמעות ערכית.

5. אורי וערה

"איפה הן הבחורות הן עם הקוקו והסרפן?" – השאלה הסנטימנטאלית – הנוסטאלגית נענית בתשובה סקפטית שאינה מטפחת את מיתוס ארץ ישראל הישנה והטובה (ראה ראיון עם יהושע, "מעריב", 30.1.87). גם יערה גם אורי הם בבחינת "קורא דגר ולא ילד" (ירמיהו יז, 11). שלושים וארבע שנים לפני שמולכו התאלמן, בהיותו חניך בתנועת נוער, הגיע אליהם

הגיע אליהם המדריך המסעיר אורי אדלר, שבא מאחד הקיבוצים לירושלים. הוא גרם לקצת סקנדלים (ע' 191). מולכו ויערה היו אז בשביעית, ומאז נפרדו דרכיהם. אורי ה"בובריאני" – קרקגורי – שכטריסט לא משתנה, המחפש המתמיד אחר משמעות החיים וטעמם המוסרי" (ע' 190–191) נשא את יערה לאישה. שנותיהם "התבזבזו בנדודים ושמירת הריון" שניהם עברו את גיל החמישים, ליערה אין עדיין תעודת בגרות (226–227, 234) או מקצוע, אורי מורה בבית ספר יסודי במשכורת נמוכה (ע' 192), אין להם דירה והסכנות (ע' 199), ובגלל אי יציבות אורי ואי הביטחון בהכנסתו וחוסר תעודת בגרות של יערה הם לא נמצאו מתאימים גם לאמץ בן (234). יערה היא "זקנה-נערת" (ע' 226) ואורי ממשיך לשחק את הנער השובב הנצחי, נהנה מהביטוי "אנארכיסטי" שמוסב עליו (ע' 238, 262). יערה ממשיכה ללבוש סרפן (ע' 210, 217, 219, 220) ולבוש "ארכאי" אחר (ע' 228), סערה הלבין אך עדיין "אסוף בצמה נוסח-ישן על קודקודה" (ע' 197), היא עומדת בצורת סימן שאלה (ע' 197, 216, 255), בצורה המשקפת את אי בטחונה ותלותה, כרסה בולטת עקב שבע הפלותיה הטבעיות בהריון מתקדם (ע' 197, 210, 213, 222, 255). הזוג בחר להכניע את כוח החומר, ובכך יופיו, אך נראה שהתומר מכריע אותו. היא אינה מעוניינת בפוליטיקה (ע' 213, 221), מאזינה, פסיבית, בולעת כדורים (ע' 217) ויונקת סיגריות פשוטות (ע' 219, 221, 224, 228, 230, 247, 262) מחפסת סיגריות צהובה עם ציור פרשים דקים עליה (ע' 215). אביר לבה, אורי, אכן מתראה כפרש-בוקר, מגלגל את מגבעתו הרגילה ומשווה לה מראה של מגבעת בוקרים (ע' 189, 253), אך הוא עושה מעט ומדבר הרבה (ע' 212, 224).

ברור שאורי מחפש "יעוד ומשמעות" (ע' 221), אך לא ברור מה משמעות המלים הלכה למעשה. המינוח הערפילי-המתהדר הוא נסיון הסוואה תרצני לעצלות, לחוסר התמדה, אי יציבות ואי השקעה בחיים, המשחרר כביכול מהמחייב הטריביאלי ומונע קריאת עקרות משפחתית, כלכלית ואידיאולוגית בשמה האמיתי. היומרה אינה מתלווה בעבודה קשה, והרדידות הרוחנית נחשפת עזות בגלל הדלות החומרית. מצד אחד, מולכו חש שעליו להתמודד "עם החריפות הרעיונית של בעלה" (ע' 212), ומצד שני הוא תוהה האם אורי ידע להחליף את הסדינים מתחתיה בהריונה מבלי להכאיב לה, "או שמא היה טרוד בחיפוש אחר משמעות החיים" (ע' 215) – חיפוש שפוטר מחיי חובה ואחריות; שהרי מי צריך לטפל בעניינים קטנים ומשעממים כמו החלפת סדין עבור אישה בשמירת הריון, כשאפשר להתגנדר-להתייפייף-להתפנק בחיפושי יעוד שברור מראש שאין להם סוף. יש בתהייה האירונית של מולכו יותר חכמה, נתינה ובגרות מנכל תהיותיו היומרגיות חסרות הכיסוי של אורי. גם את הזוג הזה הביאה. איפוא, התהייה האינטלקטואלית לעולם הבוהו.

6. נינה

תשעת חודשי שהותה של נינה בישראל לא הולידו בה דבר מלבד געגועים לרוסיה, החזקים מקשרה לאמה. מולכו מחזיר את נינה, המלאה ביקורת על הארץ, למקום ממנו באה, בלי להצטער. מבחינה זאת היא תחליף לאשתו שהיתה ביקורתית כלפי הארץ גם בגיסיתה.

אך גם את אשתו המתה הוא "מחזיר" לברלין, כמחאה על קטרוגה, בביקורו השני בברלין. בביקור זה, בניגוד לביקור הראשון, אין הוא הולך לאופרה, כחלק מהשחרור מאשתו, ממנה רכש את אהבתו למוסיקה.

עתה נבדוק דמויות ספרדיות או מזרחיות ברומן

7. אביו של מולכו

אביו של מולכו העריץ את פקידי הסוכנות (ע' 288), וממנו ירש מולכו את ייחוס העוצמה הרוחנית לפקידים אלה, שנראו לו כמתכנני המדינה, ש"פניהם אומרים צדק ויושר" (ע' 87). מכאן אולי דבקו של מולכו באשתו הייקית האינטלקטואלית, ונישואיו המכזיבים, מבחינות שונות, עמה.

8. אם מולכו

זוהי אישה מעשית, אינטואיטיבית-רגישה (ע' 20), שמנסה להנעים לבנה ככל יכולתה – אם במטעמיה (ע' 61, 62, 136, 137, 138, 260), או בהכוונה לקחת אישה מהמנטליות שלו (ע' 61, 137), או בהצעה שיוריד את טבעת נישואיו (ע' 62), או בעזרה במיון בגדי אשתו וקיפולם (ע' 62) – כל אלה תפקידים מסורתיים של אישה-אם. היא מנחמת, מעודדת, מרגיעה (ע' 137, 260, 263), מנסה להרחיב את חוגו החברתי של בנה (ע' 189). היא בולטת בתכונות הנשיות-רגשיות שלה, בדאגנותה ובמעשיותה.

9. העוזרת המזרחית

העוזרת מביאה סדר לביתו של מולכו, דואגת לבריאותו, לנקיון ביתו ולמאכליו (ע' 27, 28). היא רגשית, מאזינה לזמרה ערבית מסולסלת, ששפכת בעוצמה מהרדיו, "בעוד היא מכרסמת בסירים... גם החלה פוצחת בעצמה בשירה עזה" (ע' 31). היא ספונטאנית, מלאת חיים, חושנית – מתפקדת בגופה ובליבה ומאפשרת קיום מסודר בבית מולכו, בלי הברקות אינטלקטואליות.

שתי הנשים, האם והעוזרת, נותנות יד למסד הפיסי שבמסגרתו עשויים לצמוח נחמה, קשר אנושי חדש, ארוכה.

ד. מולכו – הדמות והשלכותיה

א"ב יהושע העיר, שכאשר נהר לראשונה בשם מולכו הוא לא ייחס חשיבות רבה לקונטראציות ההיסטוריות. זהו שם מצוי מאוד במשפחות מסלוניקי (ראיון עם הופרט, "הדואר", 6.3.87: ע' 15-18).

לאור דמויות המשנה שתיארתי, מתבקשת מאליה השוואה בינו לבין מולכו. מולכו, שלא

כאשתו, אינו פסימי, אינו ביקורתי או יומרני, אינו דברן, אינו אינטלקטואל. הוא מסוגל להתפשר עם המציאות, בניגוד לאשתו שהייתה קנאית לעקרונותיה, אף כי רצתה שמדי פעם בפעם הוא ישבור אותם קצת (ע' 329), ואכן, כשהוא חושב על קנאותה זאת, "הוא גנב פרוסת לחם ופרוסת גבינה צהובה מן המנה הצודקת" של היועצת המשפטית הרדומה (ע' 102), ומעורר בקורא חיוך: גם כשהוא משתחרר מאשתו – הוא משתחרר לאט לאט, הנה "עד כדי כך" הוא הצליח בשלב הזה לשבור את עקרונותיה. הוא מתון, הוא רוצה ומסוגל להיות מאושר. הוא סובלני וסבלני. הוא רגשי יותר מחמתו, ושלא כתמיו, אין הוא שוקל התאבדות – זוכר הוא שעליו לחיות גם למען אחרים: "יש לי ילדים שעדיין זקוקים לי, ואמא זקנה בירושלים ועוד אמא שלה..." (ע' 331) – הוא אחראי כלפי הדור שעבר וכלפי הדור הבא, ועליו לחבוש את פצעייהם ככל שידו מגעת. שלא כמו היועצת המשפטית, הוא רגשי, חסר יומרנות, חסר קדחת אינטלקטואלית. שלא כמו אורי, אין הוא המחפש הנצחי, הוא יציב, מתמיד, מעשי, מחושב ומתחשב, מאוזן, אינו דברן. שלא כמו נינה ואשתו, דבקו בארץ אינה חטטנית ומותנית. בדאגתו, מעשיותו ויכולתו להמשיך ולחיות הוא קרוב יותר לעוזרת ולאמו.

פרקי ילדותו ונעוריו של מולכו ניתנים בריכוז רב, קצת מתוך זכרונו וקצת מפי אורי ויערה "נער שמנמן בעל מזג נוח" (ע' 193), "שקט סבלני וקצת מדוכא" (ע' 205) לפי יערה; חניך שקט, לא מתווכח ולא נלהב מאידיאולוגיות (ע' 191) לפי אורי, "חניך נאמן וממושמע" לפי זכרונו של מולכו על עצמו (ע' 137), "בן יחיד ושמן", המודיע לאביו שומר המסורת שיצא כוכב בשמים ושהוא רשאי לעשן כבר (ע' 139). אחרי לימודיו בתיכון לא הלך מולכו להכשרה ולקיבוץ, אלא נעשה חובש צבאי (ע' 191). אחר כך הוא למד ראיית חשבון. מקצוע זה הופך למהות אצל מולכו, לא רק בחשבונות הקטנים, אלא בעיקר במאזנים הרוחניים ערכיים שהוא עורך, בשיקול המתמיד, בהתמקדות במסקנה שהוסקה לאחר שקלא-זוטריא פנימית ממושכת. הוא דובר אנגלית (ע' 319) וזוכר כמה כללי ניקוד (ע' 321, 322, 325). הוא נשא אישה והוליד שני בנים ובת. גם בחייו האזרחיים הוא "חובש" – כמהות ואופי. הוא טיפל באשתו החולה במסירות, שוכב "ספק לידה וספק מתחתיה" על "מיטת שדה של מפקד נאמן" (ע' 13) – מחלתה מעבירה אליו את השליטה בבית. גם לאחר שהיועצת המשפטית נפלה, הוא אמר לה בתקיפות: "שכבי" (ע' 95). גם את יערה "הוא רצה פתאום לרפא" (ע' 210). הוא נוהג בנינה ברחמים ומתרגש כששומע שחמותו שברה יד. ברפאו חולים הוא גם מטפל בשברון לבו. הוא גאה בטיפולו (ע' 23, 56, 60, 96, 109). הלשון המתארת זאת מעלה זכרי לשון מתיאוריה של "אשת חיל" (משלי, יב) – ומשווה לגאווותו הילדותית משהו על טיפולו גוון קומי. מחלת אשתו, כמו נפילתה של היועצת המשפטית, הן הבמה שעל רקעה מזהירות תכונותיו הטובות "באור יקרות" (ע' 96). מות האשה, כמו גם החלמת היועצת המשפטית, הם סוף ה"דראמה שבה מילא תפקיד מרכזי... התפאורה סולקה" (ע' 48) – כמוהו כאב הזקן ב"בתחילת קיץ, 1970", שתפקידו נגמר בהיודע שבנו חי.

מולכו הוא, בראש ובראשונה, אדם בעל רגשות עזים, רגיש ורגשני. כלפי חוץ הוא מאוזן, מדוד, מחשב חשבונות, אך בפנים הוא סוער, לוהט, קרוע לב, נחנק מדמעות, רועד, מתגעגע,

בעצב, נסער, לבו הולם, וכו'. הוא חושב ובעל יכולת להרגיש לעומק. תחת ביקורתיותה של אשתו, הוא מודרך על ידי חמלה וסבלנות (ע' 14, 342). הוא עדין, אבהי, רך ומרגיע, מסור, מעשי ומפוכח. כך אנו קוראים כי "גם בשבתו... בלכתו... באכלו ובשכבו" חשב איך להקל על כאב אשתו, והרמיזה ברורה: "... ודברת בם בשבתך ובלכתך ובשכבך ובקומך" (דברים ו, 4-9) אך אין מולכו איש דברים. הוא אחראי, רציני, מעשיו "נכונים ומבוקרים, שולט בעצמו היטב" (ע' 13) גם ברגעי מות אשתו, ועל כן "חש עצמו איתן לספוג את המוות" (ע' 15). הוא מתחשב ורגיש לזולתו. ועם כל בתיבתו חש תכופות ברגשי אשמה, בגלל תודעתו המוסרית. למרות שהוא אינו דברן כאשתו וכוורי, הוא בעל השקפות מגובשות על האדם וחיו. הגשמה עצמית פירושה בעיניו להיות אדם מאושר (ע' 126), לאו דווקא בעל הישגים. אך אין הוא אדיש לקידום ולהתפתחות: הוא מתקנא בדרגתה של היועצת המשפטית (ע' 47, 88), מרגיש בצורך לאמן את מוחו (ע' 91), ושמח למחשבה שיכולתו התפתחה (ע' 322). "אין גורל משותף, ישנם רק אלה שגורלם רע, שרוצים לגרור אליהם את אלה שגורלם טוב" (ע' 298), טוען מולכו, ואנו בזכרים כיצד הוא לא נגרר אחרי נפילתה של אשתו ונבואותיה השחורות. "אם אין מתעקשים כל הזמן לשנות את העולם אפשר להרגיש בנוח אפילו במזרח ברלין" (ע' 233), הוא חושב.

אפשר שהיחיד ישנה את עצמו יותר משאפשרי שהעולם ישתנה. אהבה היא תנאי למשמעות בקשר שבין גבר לאשה, "מוכרחים ממש להתאהב" (ע' 346) הוא חושב בדאגה. החיפוש המתמיד הינו עקר, בעוד שהייעוד הוא ברור ופשוט ומובן בתכלית: "אבל האם החיים אינם יעוד... פשוט לעבור אותם, לא להיכשל, לא ליפול ולמות באמצע, להחזיק מעמד" (ע' 221). עד כמה שדעה זו פשטנית, היא יכולה לאלף דעת את חמיו, אשתו, אורי ויערה. יש למולכו דעות ברורות על אושר, הגשמה עצמית, גורל, אהבה, קיום ויעוד. דרכו ברורה יותר מזו של אשתו ואורי.

מולכו אינו יומרני. תחת חתירה לאינטלקטואליזם עקר הוא מקיים בו תבונה, איוון, מעשיות. "אינני כזה אינטלקטואל, הודה מולכו, מרגיש שהחיסרון ההוא הופך ליתרון צנוע, הייתי יותר ריאליסט", אומר הוא לאורי על שנותיו בתנועת הנוער (ע' 191), ויש כאן גם ענווה גם התגרות, שכן הוא מודע ל"חריפותו הרוחנית" של אורי (ע' 212). אשתו האינטלקטואלית כרסמה עצמה עד מוות, אורי בשאר עקר, עיניה הכהות ועורה השנהבי של הילדה הקוצינית עוררו את מולכו יותר מכל האינטלקטואליזם של אשתו וחריפותה המבריקה של היועצת המשפטית. אין הוא נבהל למחשבה ש"שכלו קצת איטי ובנאלי" (ע' 91) בשביל היועצת המשפטית. "את תצטרכי לספר לי קצת את התוכן ולעזור לי להבין", אומר הוא לה (ע' 92) בענווה רגישה של חכמים. "אני ספרדי ישן דור חמישי בארץ ואירופה עדיין זרה לבו", הוא אומר בגאוה ובענווה כאחת (ע' 88) בבית היועצת המשפטית. "אני בעצם לא אינטלקטואל בכלל", מתוודה הוא באזניה מתוך ביטחון עצמי וענווה כאחת (ע' 126). הוא מודה באיטיותו (ע' 262), בפאסיביות העמוקה שלו (ע' 346). אפשר לאמר עליו מה שהמספר אומר על טוני הרטמן ב"פנים אחרות" של עגנון: "מה שלא הבינה מדעתה הבינה מליבה". גם הוא גם

הייעצת המשפטית שהתיימרה להבין לא הבינה את האופרה בברלין, אך יד מולכו על
העניין: "לא הבנתי הרבה, אמר, אבל בסוף הרגשתי משהו" (ע' 94), ואנו מאמינים לו.
מולכו אינו נקי מבעיות ופגמים. מיניותו נפגמה. המינים מתחלפים בעיניו לפעמים, הוא
בשליך את מיניותו על עצמים, צמחו לו שדיים. הבעיות הקיומיות מכות במולכו ואשתו
כסנינים אינו רלבנטי. התכונות שלהם אינן פועל יוצא מגבריות או נשיות, אלא ממסדיו של
איפי ספציפי. מין הוא לא הבעיה ולא הפתרון. מולכו הוא חסכן, מחשב חשבונות קטנוניים,
זהיר בהוצאות עד כדי קמצנות או הונאה קטנה. ואולם יותר מדי עמדה הביקורת על צדדים
אלה שאינם ממצים את דמותו.

מולכו מודע לכך שהוא, ספציפית, ישראלי ספרדי, ישראלי מזרחי. "אני מזרחי", הוא
אומר לעוזרת (ע' 28): "אני אסיאתי", הוא אומר לקרובי היועצת המשפטית (ע' 71); הוא רואה
בשערותיו המתולתלות ובעיניו המזרחיות הכהות (ע' 52, 276) יתרון יופי (ע' 68). במושב
זרועה הוא מרגיש בקרב האוכלוסייה המזרחית כי "אנשים אלה הם קצת עצמי וברי" (ע' 171),
ולא פלא שקשרו עם ביולוגי – הוא הריח בתבשיל שהוגש לו שם "ריח תמציתי עמוק, כמו
ריח זיעת אביו" (ע' 154). הוא רגיש לספרדיותו לפעמים – "לקחו להן סבל ספרדי" (ע' 272)
הוא מתמרמר בתחושה לא מוכרת של קיפוח; ועל פקיד הסוכנות שהציע לו לבקר בגן חיות
בברלין הוא מתרעם, "כאילו זה הבילוי ההולם ספרדי שאינו מסוגל ליהנות ממוזיאון" (ע' 294)
– אך כאשר היועצת המשפטית הציעה לו ללכת למוזיאון האקספרסיוניסטי שם, בחכמה
החליט: "למה לי ציורים גרמניים קודרים?" (ע' 112).

בעת שדמויות ברומן טורפות חייהן בידיהן או מתכרסמות מתוכן או חיות כעלה נדף, עומד
בעולם מולכו, קורן יופי של ענווה ומתינות וחכמת חיים, שבזכותן הוא מתקיים ומקיים אחרים.
גם בשנה שלאחרי מות אשתו, כשנראה שהוא עשה מעט, הוא עשה הרבה. לא האשכנזים
יביאו גאולה לארץ באינטלקטואליזם המכלה גוף ונפש ומוביל אל האין. לא יהודי המזרח
יביאו לה גאולה, עדיין חסרים להם התחכום והעידון המערבי. אך מולכו "ספרדי", ממזג מזרח
ומערב, טעם משניהם, החליט מה לזרוק ומה לאכול מהרימונים שמצא.

בעוד שהרומן אומר לנו מה ספג מולכו מתרבות אשתו (מוסיקה, מקלחת וכו') – אין הרומן
מלמד אותנו מה ספגה אשתו ממנו. אצה לה דרכה ללמד ולהדריך, וכך לא הצליחה ליטול
קורה מבין עיניה. ייתכן שהעובדה שמולכו אינו מניח בחכמתו כי תרבותו היא אליטיסטית,
פותחת אותו לספוג מתרבות אחרת: אך בעלי התרבות האחרת (כמו אשתו) כה בטוחים
בתרבותם, עד שאין הם פתוחים לספוג מתרבותו. לכן אולי אין כאן רק מסר שהישראלי
שיספוג את שתי התרבויות הוא התקווה, אלא שהישראלי הזה הוא הספרדי, שפתוח לספוג,
לגוון ולעדן את תרבותו מפני שהוא מודע לאפשרויות ולצורך לעשות זאת. אולי זו הסיבה
לכך, שמולכו מראה עד כמה התרחק מרקעו הספרדי מזרחי וכמה הוא מושרש בנורמות
האשכנזיות, כשהוא קורא לנינה "ברברית" (ע' 289). אם הקריטריון אובייקטיבי, צריך ליישם
אותו גם כשלא ציפו למיישם ולמי שהקריטריון יושם עליו. לא יומרות אידיאולוגיות אלא
מעשים, קיום, דבקות בארץ ובאנשיה ללא תנאי וראייתה כבית לא מעורער, יקדמו את היחיד,

החברה והמדינה, כפי שעושה זאת מולכו. זהו מסר רענן ומעניין. מולכו הספרדי אינו מושלם, כמובן, ובכל זאת הוא יכול להיות המולכו הקיבוצי הלא מכזיב.

מולכו. לא דברנות אלא עשייה. לא ביקורתיות אלא חמלה. לא פסימיות אלא תקווה. לא אינטלקטואליזם אלא חכמת חיים ורגשות עמוקים. לא קיצוניות אלא מתינות. לא שאיפה להישגיות אלא שאיפה לאושר. לא קנאות אלא סובלנות. לא חיפזון אלא סבלנות. לא התאבדות לדעת אלא כוח לשרוד. לא אגוצנטריות אלא אהבה. לא מוחץ אלא חובש. לא חומק ומתרץ אלא מגשים. לא גוויה, לא עלה נידף, אלא ישראלי הדבק בקיומו, בזולתו ובארצו.

האם א"ב יהושע, החרד מחורבנו של בית שלישי, מצא במולכו את הפיתרון? האם הוא גם חרד מכך שלאחר שכלתה נפשו היהודית-ישראלית למשיח, הוא מצא רק פתרון של קש, תקוות שווא, כי ה"משיח" אינו אלא מולכו 1987, והישועה סבוכה, ומנין תבוא?